

हो पावले कुठे बरे जातात ?

मला याचा शोध घेऊ दे !

कुठेही पाहिल तरी मला पावलेच दिशतात

आकाशाच्या निळ्या मुलायम रतीत सुद्धा

पावलाचे ठसे उमटलेले मी पंहातो.

अगदी दूरवर, जेथवर दृष्टी जाते तेथवर.

'स्व' - रूपवर्धिनी

कार्यवृत्त २००४

'स्व' - रूपवर्धिनी

कार्यवृत्त २००४

अंतरंग

संपादक

श्री. जयंत कवठेकर

संपादकीय मंडळ

श्री. शिरीष पटवर्धन

सौ. बागेश्री पोंक्षे

श्री. सुनील कुलकर्णी

श्री. कृ. गो. लवळेकर

छपाई

प्रबोध उद्योग, १२४८ शुक्रवार पेठ,

पुणे ४११ ००२.

सर्व कायदेशीर बाबी पुणे कोर्टाच्या अखत्यारीत. हे मासिक मालक, मुद्रक व प्रकाशक श्री. शिरीष पटवर्धन यांनी प्रबोध

उद्योग, १२४८ शुक्रवार पेठ,

पुणे ४११ ००२ येथे छापून २२/१, मंगळवार पेठ, पारले

चौक, पुणे ४११ ०११. येथे प्रसिद्ध केले.

संपादक

श्री. जयंत शंकर कवठेकर

संपर्क दूरध्वनी क्र. (घर) २४२२१२९४

(कार्यालय) २६१२१७०४, २६१३४३१०

किंमत रूपये ५०/-

वार्षिक वर्गणी रूपये १००/-

(विशेषांकासहीत)

आजीव सभासद फी - रू.१०००/- फक्त

चेक अथवा ड्राफ्ट

'स्व' - रूपवर्धिनी या नावाने काढावा.

हृद्गत

कै. कृ. ल. पटवर्धन - जीवनपट

आदरांजली - प्रसार माध्यमांची

श्रध्दांजली लेख

श्री. प्रतापराव पवार

श्री. गिरीश प्रभुणे

विशेष लेख

श्री. हस्तिमलजी

कु. लता टिळेकर

वार्षिक वृत्त

आर्थिक आघाडीवरून.....

वार्षिक विशेषांक

मुखपृष्ठ : श्री. अवधूत फडणीस * मुखपृष्ठावरील छायाचित्र : श्री. उदय गुजर * रेखांकने : सौ. मेघा राऊत

‘स्व’-रूपवर्धिनी कार्यकारिणी

सन्माननीय सभासद

* पद्मभूषण डॉ. रघुनाथ माशेलकर * श्री. अविनाश वारदेकर

संस्थापक : के. कृ. ल. पटवर्धन

कार्यकारी समिती

अध्यक्ष

श्री. जयसिंहभाई मरिवाला

कार्याध्यक्ष

श्री. पुरुषोत्तमभाई श्राॅफ

कोषाध्यक्ष

श्री. श्रीकांत सामळ

उपाध्यक्ष

श्री. प्रतापराव पवार

श्री. उदय गुजर

सहकार्याध्यक्ष

श्री. श्रीनिवास तथा रमेश जोशी

श्री. शिरीष पटवर्धन

कार्यवाह

श्री. संजय तांबट

सहकार्यवाह

श्री. ज्ञानेश पुरंदरे

श्री. अविनाश जोशी

श्रीमती पुष्पाताई नडे

सदस्य

श्री. कन्हैयालाल बलदोटा

श्री. रामभाऊ डिंबळे

सौ. बागेश्री पोंक्षे

श्री. सुनील कुलकर्णी

श्री. विनोद बिबवे

श्री. अरविंद केळकर

श्री जयंत कवठेकर

अॅड. सौ. निलिमाताई गोखले

प्रा. डॉ. राजेंद्र देवपूरकर

श्री. विलास कुलकर्णी

कु. दीपाली पवार

श्री. पराग लकडे

पंजिकृत न्यास रजि. नं.एफ/१६९४, पुणे.

फॉरिन कॉन्ट्रीब्युशन रेग्यु. अॅक्टनुसार नोंदणी क्र.८३९३०६०

आयकर सवलत कलम ८० जी प्रमाणे.

संपर्काचा पत्ता : - ‘स्व’-रूपवर्धिनी, २२/१, मंगळवार पेठ, पारगे चौक, पुणे - ४११०११.

दूरध्वनी : - (कार्यालय) - २६१२१७०४, २६१३४३१० (निवास) २४२२१७७०

ई-मेल : swaropwardhinee@vsnl.net

वेबसाईट : <http://www.geocities.com/wardhinee/>

धनादेश ‘स्व’-रूपवर्धिनी या नावाने काढावेत.

हृद्गत

रौप्यमहोत्सवी वर्षांतच संस्थेच्या घटनेतील तरतुदीप्रमाणे वार्षिक सर्वसाधारण सभा झाली. पदाधिकार्यांच्या नावांमध्ये, पदांमध्ये बदल ही स्वाभाविक गोष्ट आहे. त्यामुळे नवी कार्यकारिणी घोषित झाल्यावर या बदलांचे काही वाटले नाही. कारण वर्धिनीचे संस्थापक श्री. किशाभाऊ पटवर्धन हे वयोपरत्वे कार्यकारिणीमध्ये नसले, तरी वर्धिनीच्या कामासाठी कायमच उपलब्ध होते. पण परमेश्वराच्या मनात काही वेगळेच होते. २९ जुलै २००४ रोजी श्रद्धेय श्री. किशाभाऊंचे दुःखद निधन झाले. त्याक्षणी मात्र जबाबदारीच्या ओझ्याची जाणीव सर्वांनाच प्रकर्षाने जाणवू लागली.

उपेक्षितांमधील चुणचुणीत बुद्धिमान मुलामुलींसाठी निवृत्तीनंतर पंचवीस वर्षे कै. किशाभाऊंनी शब्दशः जी पायपीट केली, त्यातून वर्धिनीचे काम उभे राहिले. समाजाच्या वाढत्या अपेक्षांच्या कसोटीला उतरायची जबाबदारी आता नव्या पदाधिकार्यांबरोबरच युवक-युवती कार्यकर्त्यांना यशस्वीपणे पार पाडावी लागणार आहे.

बदललेल्या एकूण वातावरणामुळे विद्यार्थ्यांना तीव्र स्पर्धेला तोंड द्यावे लागणार आहे. या तीव्र स्पर्धेच्या वातावरणात वर्धिनीची पार्श्वभूमी लाभलेली युवक-युवती मागे पडणार नाहीत, याकडे-तर लक्ष द्यावेच लागेल, पण त्याच वेळी कै. किशाभाऊंचा जो आग्रह होता की, "या सर्व धडपडीतून समाजाची सेवा करणारे कर्तृत्ववान 'सेवेकरी' उभे रहावेत." याकडेही लक्ष द्यावे लागेल. याच आग्रहापोटी ते वेळोवेळी सकारात्मक आणि प्रेरणादायी 'सु'भाषिते, 'सु'वचने कार्यकर्त्यांपुढे ठेवीत असत. अशा शेकडो वचनांचा लिखित संग्रह त्यांनी केला होता. अत्यंत डोळसपणे त्यांनी निवडलेली ही वचने आहेत. त्यातील काही वचने या अंकाच्या प्रत्येक पानावर तळटीपेमध्ये सादर करित आहोत.

या पार्श्वभूमीवर वर्ष २००४ मधील झालेल्या कामाचे वृत्त आपल्यासमोर ठेवीत आहोत. आपल्या सूचना, नव्या कल्पना कळवू शकलात तर आनंद वाटेल.

स्वये आपण कष्टावे / बहुतांचे सोशीत जावे ॥ झिजोनी कीर्तीस उरवावे । नाना प्रकारे - समर्थ रामदास

कै. कृष्णाजी लक्ष्मण तथा किशाभाऊ पटवर्धन जीवनपट

- जन्म दिनांक - २५ डिसेंबर, १९२०
- शिक्षण - बी एस्सी (ऑनर्स), एम्. एड.

कार्य परिचय -

- १९४२च्या स्वातंत्र्य लढ्यात सहभागी होण्यासाठी महाविद्यालयीन शिक्षण सोडून दिले.
- १९४५ ते १९५१ या कालावधीत रा. स्व. संघाचे प्रचारक म्हणून धुळे-चाळीसगाव या भागात काम केले.
- प्रचारक म्हणून काम करायचे थांबविल्यानंतर पुण्याच्या राजा धनराज गिरजी विद्यालयात शिक्षक म्हणून रुजू झाले.
- राजा धनराज गिरजी विद्यालयातून डिसेंबर १९७८ मध्ये मुख्याध्यापक पदावरून निवृत्त.
- ज्ञानप्रबोधिनी या संस्थेच्या स्थापनेपासून कार्यकर्ता या नात्याने विविध कामात सहभाग. ज्ञानप्रबोधिनीचे संपर्क अधिकारी म्हणून १९६४ ते १९७६ या कालावधीत काम केले. विविध क्षेत्रातील गुणी व्यक्तींना प्रबोधिनीच्या संपर्कात आणले.
- शिक्षक म्हणून काम करीत असताना अनेक गुणी परंतु गरजू विद्यार्थ्यांना आधार मिळाला. त्यामुळे त्या विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याचे सोने झाले. अशा प्रकारच्या कामातूनच निवृत्तीनंतरच्या कामाची दिशा त्यांच्या मनामध्ये पक्की झाली.
- रामकृष्ण मिशन, विवेकानंद केंद्र अशा संस्थांच्या कामातही ते सक्रीय होते.
- डिसेंबर १९७८ मध्ये निवृत्त झाल्यानंतर लगेचच म्हणजे १ जानेवारी १९७९ पासून एका वेगळ्या शैक्षणिक प्रकल्पाची सुरुवात करण्यासाठी स्वतःला पूर्णवेळ झोकून दिले. ‘स्व’-रूपवर्धिनी या नावाने पुढे हेच काम समाजाला परिचित झाले. ‘आर्थिक किंवा सामाजिकदृष्ट्या उपेक्षित समाजघटकातील प्रज्ञावान विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास’ हे या कामाचे प्रमुख सूत्र नक्की झाले. १३ मे, १९७९ रोजी ‘स्व’-रूपवर्धिनीची स्थापना. स्थापनेपासून कार्याध्यक्ष या नात्याने संस्थेच्या कामाला वाहून घेतले.
- अनौपचारिक, शैक्षणिक उपक्रमांच्या माध्यमातून सुरू झालेल्या या प्रकल्पातून आजपर्यंत अनेक गुणी विद्यार्थ्यांचा खऱ्या अर्थाने विकास झाला आहे. अनेक कर्तृत्ववान मुला-मुलींना या प्रकल्पाच्या माध्यमातून समाजासाठी काम करण्याची प्रेरणा मिळाली. पूर्णवेळ काम करणारे कार्यकर्तेही यातून निर्माण झाले.
- १९८८ च्या मे महिन्यात संस्थेने स्वतःच्या वास्तूत प्रवेश केला. स्वतःच्या वास्तूचे स्वप्न पटवर्धन सरांनी केलेल्या अफाट कष्टांमुळे सत्यात उतरले. दोन मजल्यांचे बांधकाम असलेली ही वास्तू सुरू झालेल्या विविध उपक्रमांमुळे अपुरी पडू लागली. पाहता पाहता १९९३ मध्ये आणखीन दोन मजल्यांचे बांधकाम पूर्ण झाले.

एक एक पाऊल उचली, चाल निश्चयाने। नको बावरूनी जाऊ, नियतीच्या भयाने ।

'स्व'-रूपवर्धिनी **कार्यवृत्त २००४**

- या महत्वाकांक्षी बांधकाम प्रकल्पासाठी कै. पटवर्धन सरांनी वयाच्या पंचाहत्तरीतही पुणे-मुंबईच्या सतत प्रवासातून आवश्यक तो निधी उभा केला.
- कै. कृ. ल. पटवर्धन यांच्या प्रेरणेमुळे अनेक प्रकल्प वर्धिनीत सुरू झाले आणि आकाराला आले.
- या वाढत्या विस्तारामुळे निधीची आवश्यकताही वाढू लागली. त्यासाठी अधिक काही प्रयत्न करावेत म्हणून वयाच्या अठ्ठाहत्तराव्या वर्षी त्यांनी इंग्लंड व अमेरिका या देशांचा चार महिने प्रवास केला. शेकडो हितचिंतक मिळविले आणि मोठ्या प्रमाणावर निधीही मिळविला.
- कै. कृ. ल. पटवर्धन यांनी केलेल्या समाजसेवेची दखल शासनाने आणि समाजाने वेळोवेळी घेतली. त्यांच्या विषयीची कृतज्ञता अनेक पुरस्कारांच्या रूपाने प्रकट केली. श्री. पटवर्धन सरांना आजवर अनेक पुरस्कार मिळाले त्यापैकी काही खालीलप्रमाणे आहेत -
- आदर्श शिक्षक पुरस्कार - पुणे महानगर पालिका (१९७८ व १९८८)
- श्रीमती रमाबाई औटी विकास प्रतिष्ठान तर्फे सामाजिक क्षेत्रातील कार्याबद्दल 'देवल पुरस्कार' (हस्ते श्री. अटलबिहारी वाजपेयी -१९९१)
- अॅड. डी. आर. नगरकर फौंडेशनतर्फे सामाजिक क्षेत्रातील कार्याबद्दल मानपत्र व पुरस्कार (१९९१)
- टिळक नगर शिक्षण संस्था, डोंबिवली यांचे तर्फे 'तेजस पुरस्कार' (हस्ते श्री. वि. वि. चिपळूणकर, शिक्षक संचालक)
- ज्येष्ठ नागरिक संघातर्फे पुरस्कार (१९९५)
- शैक्षणिक क्षेत्रातील योगदानाबद्दल श्री. एस. एल. गद्रे पुरस्कृत कै. ल. ग. गद्रे पुरस्कार (महाराष्ट्र सेवा संघ, मुलुंड, १९९५)
- रोटरी क्लब-पुणे मिड टाऊन च्या वतीने 'सर्विस एक्सलन्स प्रोग्रॅम अॅवॉर्ड
- विद्या सहकारी बँकेचा 'विद्या व्यास' पुरस्कार (हस्ते श्री. नानाजी देशमुख)
- शारदीय सिस्टिम तर्फे शैक्षणिक क्षेत्रातील योगदानाबद्दल पुरस्कार (हस्ते डॉ. श्री. विजय भटकर)
- रमा-श्रीधर स्मृती न्यास पुरस्कार
- स्वामी विवेकानंद स्मृतीशताब्दी समिती, कोथरूड तर्फे पुरस्कार (हस्ते श्री. राम शेवाळकर)
- नानासाहेब दांडेकर चॅरिटेबल ट्रस्ट पुरस्कार
- फाय फौंडेशन पुरस्कार (१९९६- हस्ते श्री. अर्जुनसिंग)
- रोटरी क्लब - पुणे पर्वती यांचे तर्फे 'चैतन्यदीप पुरस्कार (१४.६.२००४) हस्ते श्री. अनंतराव दीक्षित, संपादक दै. सकाळ

जनी जनार्दन बघतो का मी ? घेतो कितीतरी, देतो किती मी?

प्रसारमाध्यमांनी स्वर्गीय किशाभाऊंना वाहिलेली आदरांजली

'वयाच्या ८४ व्या वर्षी 'स्व'-रूपवर्धिनीचे संस्थापक व ज्येष्ठ सामाजिक कार्यकर्ते कृष्णाजी लक्ष्मण तथा किशाभाऊ पटवर्धन यांचे गुरूवार दिनांक २९ जुलै, २००४ रोजी पहाटे वृद्धापकाळाने निधन झाले.' अशा शब्दात सर्वच वृत्तपत्रांनी तसेच आकाशवाणी, ई टी.व्ही. वाहिनी आदि प्रसारमाध्यमांनी स्वर्गीय किशाभाऊंच्या निधनाचे वृत्त सर्वापर्यंत पोचवले.

स्वर्गीय किशाभाऊंच्या कामाचे मोल सर्वज्ञात आहे. वृत्तपत्रांचाही याला अपवाद नाही. या सर्व प्रसारमाध्यमांनी त्यांच्या कामाचे मोल जाणले होते. दि. ३० जुलै २००४ ची यासंबंधीची काही बोलकी वृत्तांकने पुढे देत आहोत.

दैनिक सकाळ "---- ते पुण्याच्या राजा धनराज गिरजी विद्यालयात शिक्षक म्हणून रूजू झाले. हे काम करताना त्यांनी विद्यार्थ्यांना केवळ औपचारिक शिक्षण दिले नाही, तर त्यांच्यात शिस्त, नम्रता, सत्यप्रियता कशी येईल याकडेही लक्ष दिले. विद्यार्थ्यांतील सुप्त गुणांचा विकास घडवून आणण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले.

आर्थिक व सामाजिकदृष्ट्या उपेक्षित असणाऱ्या घटकांतील प्रज्ञावंत विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी १३ मे १९७९ रोजी 'स्व'-रूपवर्धिनीची स्थापना केली. बारा मुलांना घेऊन सुरू केलेल्या या प्रकल्पाचा आज मोठा विस्तार झाला आहे. या प्रकल्पासाठी काम करणारे पूर्णवेळ कार्यकर्तेही निर्माण केले शिवाय कार्यकर्त्यांचा मोठा संचही त्यांनी घडवला...."

दैनिक लोकसत्ता :- "----- शिक्षक

म्हणून त्यांचे काम वैशिष्ट्यपूर्ण राहिले. गुणी गरजू विद्यार्थ्यांना पटवर्धन सर हा मोठाच आधार वाटत असे. --- उपेक्षित व गुणवान विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचे हे काम - 'स्व'-रूपवर्धिनीचे हे काम - वाढवण्यासाठी पटवर्धन यांनी दिवस-रात्र अपार कष्ट केले. संस्थेच्या माध्यमातून पुण्याच्या पूर्व भागातील हजारो उपेक्षित, झोपडपट्यांमधील मुलांना त्यांनी शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली आणि या मुलांचा सर्वांगीण विकासही घडवून आणला. याच कामातून शेकडो कार्यकर्त्यांची फौज त्यांनी उभी केली. त्यातील अनेक युवक, युवती काही वर्षे घरदार सोडून समाजाच्या कामासाठी बाहेर पडले...."

दै. लोकमत, दै. केसरी, दै. प्रभात दै. सामना :- ".... बुद्धिमत्ता समाजाच्या सर्व स्तरांमध्ये आहे. तिला विकासाची संधी व वातावरण मिळाले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह होता. त्यामुळेच उपेक्षित आणि गुणवान विद्यार्थ्यांच्या विकासाचे काम त्यांनी सुरू केले. प्रेरणादायी शिक्षणाबरोबरच सामाजिक बांधीलकीचे भानही विद्यार्थ्यांना आले पाहिजे, यासाठी त्यांनी सातत्याने प्रयत्न केले...."

साप्ताहिक विवेकनेही स्वर्गीय किशाभाऊंना खास लेखांद्वारे आदरांजली अर्पण केली.

तसेच सर्व वृत्तपत्रात नामवंतांनी स्वर्गीय किशाभाऊंच्या पार्थिवाचे घेतलेले अंत्यदर्शन व अत्यंत शोकाकुल वातावरणात वैकुंठ स्मशानभूमीत किशाभाऊंच्या पार्थिवावर झालेले अंत्यसंस्कार यांचा समयोचित शब्दांत निर्देश केला आहे. 'स्व'-रूपवर्धिनी या सर्व प्रसारमाध्यमांची कृतज्ञ आहे.

समाजसेवी संस्थेचे सभासदत्व म्हणजे दागिना नव्हे, व्रत आहे.

किशाभाऊ पटवर्धन

श्री. प्रतापराव पवार, उपाध्यक्ष- 'स्व'-रूपवर्धिनी.

पुण्यात व्यवसायासाठी आल्यावर अंधशाळेमुळे माझा सामाजिक क्षेत्रात काही अंशी सहभाग सुरू झाला. काळाबरोबर ओळखी वाढू लागल्या. परिचयाबरोबर मैत्रीमध्ये रूपांतर होऊ लागले. ज्यांचा स्नेह हा कायमस्वरूपी मैत्रीमध्ये परिणत झाला, त्या प्रमुख व्यक्तींपैकी एक म्हणजे किशाभाऊ पटवर्धन.

डॉ. अच्युतराव आपटेप्रमाणेच किशाभाऊंचे आयुष्य विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याशी निगडित झालेले होते. आधी ते शिक्षक म्हणून आणि निवृत्त झाल्यावर त्याचे क्षेत्र त्यांनी व्यापक केले. संघाचा त्यांचा मूळचा पिंड होता. त्यांनी समाजातील पीडित मुलामुलींसाठी घेतलेले कष्ट अतुलनीय होते. अभ्यास, संस्कार, प्रगल्भता यासाठी त्यांनी विद्यार्थ्यांमध्ये घडवून आणलेले बदल हे आश्चर्य वाटावे इतके मोठे होते. याच त्यांच्या ध्येयवादांमुळे मी त्यांच्याकडे आकर्षित झालो. आमच्या २५-३० वर्षांच्या सहवासात त्यांना मी नेहमी उत्साही, आशावादी, प्रयत्नशील या रूपात पाहिले. अनेकदा सकाळी मला आलेला पहिला फोन किशाभाऊंचा असे. त्यांचा आग्रह, कामाचे स्वरूप, गरज यांबाबत त्यांना होकार देण्याशिवाय पर्याय नसे. हा माणूस इतक्या तळमळीने काम करतो. त्याला आपण आपली अडचण कशी सांगणार, असा विचार काही वेळा येत असे.

तसे किशाभाऊंनी सतत माणसे जोडण्याचाही ध्यास आयुष्यभर घेतला. पुढील पिढी तयार करण्यासाठी ते सातत्याने विचार करीत. आपल्याप्रमाणेच संस्थेला वाहून घेणाऱ्या पिढीबद्दल त्यांना मनापासून समाधान होतं. शिरीष पटवर्धनपासून अनेक तरूण कार्यकर्त्यांची फळी त्यांनी उभी केली.

माझ्यानंतर संस्था मागे पडणार नाही, असे ते मला नेहमी सांगत. माझ्यासारख्या अनेक हितचिंतकांचा या कार्याला कायमचा पाठिंबा राहिल, याबद्दल ते दक्ष असत. जी व्यक्ती समाजहितासाठी स्वतःला वाहून घेते, चोवीस तास बारा महिने एकच ध्यास जिला आहे, अशा वेळी त्याला सहकार्य हेही चोहोबाजूंनी मिळते. त्यांच्याबद्दल साशंकता व्यक्त केलेल्या व्यक्तीसुद्धा नंतर सहकार्य द्यायला लागल्या, कौतुक करायला लागल्या.

माझ्या मागे लागून ते डॉ. बानू कोयार्जिना भेटले. सुरवातीला त्या तयार नव्हत्या. संघ हा त्यांच्या दृष्टीने काळजीचा भाग होता. पण काम चांगले असल्यास अशा गोष्टी बानूबाई बाजूला ठेवत, याची मला कल्पना होती. संघ अथवा राजकीय पक्ष यापासून मीही दूर राहतो. पण व्यक्तीच्या कामाचे स्वरूप सामाजिक असल्यास कामाला महत्त्व द्यावे ही माझीही भूमिका होती. त्याचमुळे मी त्यांची किशाभाऊंबरोबर आग्रहाने ओळख करून दिली. अर्थातच ज्याचे रूपांतर त्या उभयतांच्या स्नेहामध्ये झाले. अशी अनेक उदाहरणे देता येतील.

समाजातील अनेकांचा स्वरूपवर्धिनीशी परिचय व्हावा, तसेच तेथील विद्यार्थ्यांना या लोकांचा सहवास मिळावा, यासाठी किशाभाऊ प्रयत्नशील असत. विद्यार्थ्यांबरोबर एक संध्याकाळ मी घालवावी, त्यांच्याशी संभाषण, प्रश्नोत्तररूपी संवाद व्हावा यासाठी ते आग्रह धरीत. किशाभाऊंना नाही म्हणणे मला शक्य होत नसे. त्यांनी सांगितलेली कामे मी आनंदाने प्रयत्नपूर्वक करीत असे. शेवटी हे सर्व ते अडचणीतील विद्यार्थ्यांसाठी करीत असत. त्यात जात, धर्म ही बाब नसे.

दुसऱ्याचे दुःख जाणावे । ऐकोनी तरी वाटोनी घ्यावे । बरे वाईट सोसावे । समुदायाचे ॥ समर्थ रामदास

'स्व'-रूपवर्धिनीच्या मुलांच्या टीव्ही, रेडिओवरील मुलाखती फारच प्रभावी ठरल्या. विद्यार्थ्यांचे विचार, समजूतदारपणा, प्रगल्भता तोंडात बोट घालावे इतकी वरच्या दर्जाची होती. घडवणूक केल्याने काय होऊ शकते याचे ते उत्तम उदाहरण होते. धुळीत पडलेले अनेक हिरे शोधून त्यांना पैलू पाडण्याचे काम किशाभाऊंनी स्वतः आणि आपल्या सहकाऱ्यांच्या मदतीने केले. अशा गोष्टींमुळेही मी किशाभाऊंच्या 'स्व'-रूपवर्धिनीच्या जवळ गेलो तो कायमचाच.

अच्युतराव आपटे, किशाभाऊ या लोकांचा सहवास मला जवळून मिळाला हे मी माझे भाग्यच समजतो. त्यांच्यासारखे अनेक कार्यकर्ते पुण्याला लाभले, हे माझ्या मते पुण्याचे भाग्यच आहे. या मातीची काय जादू आहे हे माहीत नाही; पण इतक्या टोकाची निरलस, प्रामाणिक, पूर्णपणे वाहून घेतलेली मंडळी महाराष्ट्रात - प्रामुख्याने पुण्यात निर्माण झाली. याचमुळे अनेक कार्यक्षेत्रातील संस्था निर्माण झाल्या, विस्तारल्या. कार्यकर्त्यांची फळी या लोकांभोवती जमा

झाली. परंपरा निर्माण झाल्या. याचे निर्विवाद श्रेय या सज्जनांना जाते. आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे, या लोकांचा प्रचंड आशावाद, त्यांच्या चेहऱ्यावरील हसू कधी मावळले नाही, तर यांना मी कधीच त्रागा केलेले पाहिले नाही.

विचारमंथन, प्रयत्नवाद यांच्या जोरावर अडचणींचा सामना ते करित असत. अडचण आहे ना, मग ती कशी, कोणाकडून सोडवून घ्यायची हाच विचार अखंडपणे तो सुटपर्यंत अशा व्यक्तींमध्ये दिसत असे. माझे ते एक शिक्षणच होते. माझ्या आयुष्यातील कोणत्याही प्रकारची तक्रार सांगत बसणे हे मलाही अवघड झाले.

अखेरच्या काळात किशाभाऊंनी आपली जी काही स्थावर होती तीही 'स्व'-रूपवर्धिनीला देऊन टाकली. तन, मन, धन अर्पण केलेला तो एक तपस्वी होता. त्यांच्या त्यागाची संस्काराची परंपरा चालू राहावी, यातून अनेक व्यक्ती, संस्था निर्माण व्हाव्यात, हीच किशाभाऊंना आदरांजली होऊ शकते.

चैतन्यदीप पुरस्कार

'स्व'-रूपवर्धिनीचे संस्थापक श्री. किशाभाऊ पटवर्धन यांचा त्यांच्या शिक्षणक्षेत्रातील योगदानाबद्दल रोटरी क्लब-पुणे पर्वती, यांच्यातर्फे चैतन्यदीप पुरस्कार देऊन गौरव करण्यात आला. मानपत्र व रोख रुपये दहा हजार असे या पुरस्काराचे स्वरूप होते. प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे हा कार्यक्रम श्री. किशाभाऊ पटवर्धन सरांच्या घरीच झाला. रोटरी क्लब, पुणे - पर्वती, यांचे सर्व पदाधिकारी सहकुटुंब या कार्यक्रमाला उपस्थित होते. पैसा व प्रसिध्दी या दोन कारणांमुळे अनेक सामाजिक संस्थांमध्ये समस्या उद्भवतात, याकडे लक्ष वेधत श्री. पटवर्धन सरांनी वर्धिनीच्या कामाचे मोल, कामातील उपलब्धी सर्वासमोर मोजक्या शब्दात प्रभावीपणे मांडली. या पुरस्कार प्रदानाचा जाहीर कार्यक्रम सोमवार दिनांक १४ जून रोजी हॉटेल सारसच्या सभागृहात झाला. श्री. ज्ञानेश पुरंदरे, श्री. जयंत कवठेकर, श्री. संजय तांबट, श्रीमती पुष्पाताई नडे व श्री. सुनील कुलकर्णी यांनी वर्धिनीच्या कामाचा परिचय उपस्थितांना करून दिला. सकाळचे संपादक श्री. अनंतराव दीक्षित या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी होते.

दुसऱ्याच्या दुःखे दुःख व्हावे । परसंतोषे सुखी व्हावे । प्राणिमात्रास मेळवुनी घ्यावे । बऱ्या शब्दे ॥ स्वामी रामदास

सेवाकार्याचा निर्मळ झरा किशाभाऊ

-गिरीश प्रभुणे - भटके-विमुक्त प्रतिष्ठान, महाराष्ट्र

सुरूवातीला दाद न देणारे किशाभाऊ. हळूहळू मला समजत गेले.

रोज त्यांचा दूरभाष येऊ लागला. नावं, दूरध्वनी क्रमांक, पत्ते देऊ लागले.

'मी यांच्याशी बोललोय. सुरूवातीला आपण जाऊ.' असं म्हणून ते मला घेऊन जाऊ लागले, मुंबई अक्षरशः त्यांना तोंडपाठ होती. डायरेक्टर, कंपन्यांचे मालक, मोठमोठ्या पेढ्यांचे शेटजी, अनेक समाजसेवक, व्यापारी. सर्व ठिकाणी ते मला घेऊन जाऊ लागले.

किशाभाऊ

आणि

स्वरूपवर्धिनी...

किशाभाऊ आणि भटके-विमुक्त

एक नैसर्गिक नातं निर्माण झालं होतं. काही प्रसंग मनावर-कायमचे कोरले गेलेत.

मुंबईत नवयुग निवासमध्ये त्यावेळी किशाभाऊ उतरत असत. डॉ. माधवराव परळकर त्यांच्या शैलीत विचारत.

“काय रे. तू 'स्व'-रूपवर्धिनीत गेलायस?”

“नाही!” मला ही संस्था ऐकूनच माहीत होती.

“हेच. तू पक्का पुणेकर दिसतोसं. यांना ओळखतोस...?”

मी मूकच राहिलो. मी यांना इथं पाहिलं होतं. भल्या पहाटे सर्वांच्या आधी उठून सर्व उरकून योगासनं करून थोडीशी ध्यानधारणा करून ते दूरध्वनीदर्शिका घेऊन दूरध्वनीजवळ बसत आणि मग जो त्यांचा मुक्त संवाद चाले, ऐकतच रहावं ! दहा-पंधरा दूरध्वनी

झाल्यावर तिथल्या वहीत त्यांची नोंद करणार आणि लगेच त्याचे पैसे देऊन टाकणार आणि झटपट बाहेर पडणार. फार पाल्हाळ न लावणारं बोलणं. वागणं रोकडं, स्पष्टवक्तेपणाचं. पण त्या सगळ्याला एक वेगळाच आपुलकीचा ओलावा. अगदी आतून आलेला. हा ओलावा समाजविषयीचा. समाजाच्या आत्मियतेतून आलेला.

त्याच दिवशी मी त्यांचा परिचय करून घेतला. पण जेवढ्यास तेवढं बोलून जुजबी चौकशी करून ते निघाले. आणि वळून म्हणाले, “काय म्हणालात तुमचं काम... नाव... प्रभुणे नाही का....? एकदा सवडीनं या की 'स्व'-रूपवर्धिनीत. आम्हाला तुमचं काम काय ते नाही समजलं. पण या मग बोलू सविस्तर.”

पुढे माझ्या भेटी होऊ लागल्या. मी जाऊ लागलो. एक दिवस ते मोतीबागेत त्यांच्या रिक्षानं आले होते.

म्हणाले, “चला येता ? कॉफी घेऊ. काही काम असलं तरी राहू द्या थोडं बाजूला...”

मी चिंतेत होतोच. माझं कोणी ऐकूनच घेत नव्हतं. अनेक बैठका झाल्या. निवेदनं झाली. पण प्रश्नाला उत्तर सापडत नव्हतं. तसं पाहिलं तर संघपद्धतीनं ते व्यवस्थित सुरू होतं. प्रत्येक बैठकीत माझं 'पारधी'

मावळल्याने होतो कारे अस्त भास्कराचा?

समाजावरील अत्याचारांच्या संबंधी बोलणं. दोन-चार मिनिटांचं होत होतं. त्याचा योग्य तो परिणाम होत होता. पण समस्या आणि त्यावर होणारी उपाययोजना यांचा मेळ लागत नव्हता. त्यात यासाठी लागणारा पैसा उपलब्ध होत नव्हता. त्यातच किल्लारीचा भूकंप झालेला. मदतीचा महापूर किल्लारीकडे लागलेला. कार्यकर्त्यांची रीघ लागलेली; पण पारधी, भटके-विमुक्तांच्या या प्रश्नांकडे पहायला कुणालाच सवड नव्हती. अशात एक बैठक सोलापूरला शिवस्मारकात झाली. त्या बैठकीतसुद्धा काहीच निष्पन्न झालं नाही.

एक ज्येष्ठ कार्यकर्ते समारोपात म्हणाले होते.

“अगदी आभाळ फाटल्यासारखं झालेय. एकीकडे रोज महिलांवर अत्याचार होतायत. गोळीबारात पारधी बांधवांची हत्या होतेय. समस्या गंभीर आहे पण हे काम एकदम होणारं नाही. हळूहळूच होणार. आपण मांडत राहिलं पाहिजे. होईल ती मदत करायला हवी.”

पण काहीच योग्य तो मार्ग निघाला नव्हता. मी, मधुसूदन व्हटकर, महादेवराव गायकवाड या बैठकीनंतर निराशच झालो होतो. अशा अवस्थेत मी पुण्यात मोतीबागेत आलो होतो. आणि किशाभाऊ म्हणत होते,

“चला कॉफी घेऊ या...”

खरं तर मी चिडलोच होतो. त्यांच्यावरही. “यांना कॉफी कशी सूचतेय... इकडे मुलं यमगरवाडीत उपाशी आहेत... पोलिसांचे अत्याचार वाढलेत.”

आबा अभ्यंकर, किशाभाऊ, असे आम्ही कॉफी घ्यायला निघालो, ‘गंधर्व’ला. तिथं आणखी काहीजण

आधीच आले होते. मी त्या दिवशी त्यांच्या गप्पांमध्ये रमू शकलो नाही. पण किशाभाऊंनी माझा सर्वांशी परिचय करून दिला. “उद्या शनिवार. आपण या गिरीशचं एकणार आहोत, पारधी समाजातल्या संघकामाविषयी.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सात वाजता चं.प. भिशीकर यांच्याकडे मी आबांच्या बरोबर वेळेवर पोहोचलो. बापूसाहेब भिशीकर यांच्याकडे एकेकजण दोन-चार मिनिटातच जमा झाले. डॉ. पुणतांबेकर, शामराव आपटे, कानिटकर, आळवणी, अप्पासाहेब वज्रम आणखी दोगं-चौघं, प्रत्येकजण आपापल्या क्षेत्रातले अनुभवी. त्यांच्या मोजक्या हास्यविनोदात मी अंग चोरून बसलो होतो. बापूसाहेब आणि दादा पुणतांबेकर आणि आबा यांनाच मी ओळखत होतो. कॉफीपान झाल्यावर ‘हं. गिरीश, काय आता सुरू आहे? समन्वयच्या बैठकीत एकलं मी. पण फारसं कळलं नाही. सोलापूरकडे काहीतरी सुरू आहे नाही का...? बापूसाहेब म्हणाले.

मी थोडं थांबून बोलायला लागलो. मी जे बोललो त्यामध्ये त्रास, उद्वेग जास्त होता. वैताग अधिक होता. अखेर मी म्हणालो,

“अशा स्थितीत कोणाचीच मदत नाही. काम कसं करणार? मला आता इथून परत जायचं धाडस नाही तुळजापूर-यमगरवाडीला.”

सर्वजण पारधी, त्यांच्यावरचे अत्याचार, त्या विषयीची समाजातील अनास्था, संघ कार्यकर्त्यांची या कामाविषयीची हळहळू वाढत जाणारी जाण, हे सर्व ऐकून सर्वजण गंभीर झाले.

त्याच बैठकीत प्रत्येकानं पाचशे हजार रूपये गोळा केले. माझ्याकडे दिले. शिवाय लगेचच एक भेट

ऐसी कळवळ्याची जाती । करी लाभाविण प्रीती ॥

यमगरवाडीला द्यायची ठरले.

किशाभाऊंनी मला परतताना अनेक सूचना केल्या. “या सगळ्यांना तुम्ही पावत्या द्यायला हव्यात; लगेच. आभाराची पत्रं हवीत. शिवाय हे त्वरित हवं. गिरीश ! एक लक्षात ठेवं ! तीन गोष्टींना उशीर केला तर उपयोग नसतो. त्या त्वरित कराव्यात. एक, एखाद्यानं सहकार्य, मदत केली तर आभार, एखाद्यानं चांगलं काम केलं असेल तर त्यांच अभिनंदन त्वरित करावं आणि दुःखद घटनेनंतरच्या सांत्वनाला उशीर करू नये. एवढं केलं तर सर्व कामात तुम्हाला कोणतीच अडचण येणार नाही. मित्रपरिवार वाढेल.”

मी या सर्व कृतीनं भारावून गेलो होतो. साडेसात हजार रूपये जमले होते. माझी निराशा कुठच्या कुठे गेली होती. सकाळी मी संतापून बोलत होतो. गेले चार दिवस मी कुणाशीच धड सरळ बोललो नव्हतो. पण या घटनेनं मला अंतर्मुख केलं होतं.

सुरुवातीला दाद न देणारे किशाभाऊ, हळूहळू मला समजत गेले. रोज त्यांचा दूरभाष येऊ लागला. नावं, दूरध्वनी क्रमांक, पत्ते देऊ लागले. ‘मी यांच्याशी बोललोय. सुरुवातीला अपण जाऊ’. असं म्हणून ते मला घेऊन जाऊ लागले. मुंबई अक्षरशः त्यांना तोंडपाठ होती. डायरेक्टर, कंपन्यांचे मालक, मोठमोठ्या पेढ्यांचे शेटजी, अनेक समाजसेवक, व्यापारी, सर्व ठिकाणी ते मला घेऊन जाऊ लागले.

‘स्व’-रूपवर्धिनीत सर्वांना एकत्र करून यमगरवाडीचा विषय त्यांनी मांडायला लावला. बघता बघता. ‘यमगरवाडी’ प्रश्नाभोवती एक आधारकवच उभं राहिलं. ‘स्व’-रूपवर्धिनीच्या युवक-युवती यमगरवाडीला येऊ लागले. शिबिरं होऊ लागली.

परीक्षांच्या काळात अभ्यास घेण्याकरिता येऊ लागले. निधी, धान्य, कपडे, भांडी, कार्यकर्ते असा ओघ यमगरवाडीकडे सुरू झाला.

यमगरवाडी माहितीत्रक नव्हते. त्याचा मजकूर आटोपशीर; शिरीष पटवर्धनांनी तयार केला. पहिलं पत्रक छापून इंग्रजी-मराठी तयार करून दिलं. वर्धिनीत एक टेबल-खुर्ची या कामासाठी उपलब्ध करून दिली. स्वतंत्र फाईल ठेवण्यात आली.

येणाऱ्या-जाणाऱ्याला माझा, यमगरवाडीच्या कामाचा परिचय करून देऊ लागले. “वर्धिनीला भरपूर दिलंयत तुम्ही. आता यमगरवाडीला द्या.”

कोणतीही बरी-वाईट घटना घडो. किशाभाऊ लगेचच सर्वांना एकत्र करून सर्वांपुढे मांडायला सांगत. त्याचा परिणाम चांगलाच होत असे.

काही वर्षांपूर्वीची गोष्ट. सकाळीच त्यांचा दूरभाष आला.

“अरे गिरीश, त्या पारध्यांच्या नादात अलीकडे तू आम्हाला विसरू लागलायस. आज एका भल्या माणसाला भेटायला जाणार आहे. अगदी पाचच मिनिटांत त्यांना सर्व सांगायचंस.. ते जर तुझ्या त्या यमगरवाडीला येऊ शकले तर तुझ्या सर्वच समस्या सुटतील असं नाही, पण बघ कदाचित”

आणि डॉ. जगन्नाथ वाणींची भेट झाली. यातूनच ‘मगर-सांगवी’ च्या प्रथमवसनास सुरुवात झाली.

नागपूरच्या पारधी धर्मातराचे प्रकरण असेच. तिकडून आल्यावर त्यांनी मला बोलावून ‘स्व’-रूपवर्धिनीतल्या सर्वासमोर ते मांडायला

रिकामा जाऊ नेदि क्षण ।

सांगितलं. तेवढ्यावर न थांबता संजय तांबट यांना एका युवक-युवतींच्या तुकडीसह तिकडे पाठवलं.

माझी धावपळ ते पहात असत. अधूनमधून ते मला घरी बोलावत. त्या दिवशी दिवसभर सर्व कार्यक्रम रद्द करून त्यांच्याबरोबर जावे लागे. मग ते अनेकांच्या भेटी घालून देत. मला सर्व ठिकाणी यमगरवाडीचा अहवाल, ठळक घटना सांगायला लावीत. अर्ध्या कप कॉफीत दहा-वीस हजार रुपयांचे धनादेश मिळवून देत.

एक दिवस असेच ते मुंबईला जाणार होते. मलाही बोलावून घेतलं. तिथले प्राचार्य डॉ. पाटणकर त्यांच्या परिचयातले. “गिरीश, हा माणूस अत्यंत महत्वाचा. तुझ्या विषयातला बाप आहे. उद्योग प्रशिक्षण, सर्व समस्या मिटून जातील. पण अगदी कमी बोलणारा आहे. तू त्यांना विषय सविस्तर पण नेमकेपणानं सांग.”

श्रमिक विद्यापीठातले सर्व कोर्सेस त्यांनी दाखविले. ज्या अगत्यानं डॉ. पाटणकर ते दाखवीत होते, त्यावरून किशाभाऊंचा खूप जुना परिचय असावा. त्यांनी सर्व मदत करण्याची तयारी दर्शवून म्हटले, “एकदा किशाभाऊंनी करा सांगितलं, मग आता चर्चा नाही. मी आता तुमचा आहे. पण माझा तुम्हाला काय उपयोग होईल मला माहित नाही.”

पुढे डॉ. पाटणकरांनी ‘श्रमिक’ अचानक सोडलं. पण आपला शब्द पाळला. यमगरवाडीसाठी त्यांनी निधी गोळा केला, अनेकांकडे जावून. डॉ. पाटणकर यांचे ‘स्व’-रूपवर्धिनीत येणं-जाणं वाढलं. त्यांचे इंग्रजी शिकविण्याचे वर्ग. सर्व प्रमुख कार्यकर्त्यांना त्या वर्गाला आग्रहानं बोलावणं. माझ्या मागे लागून, किशाभाऊंनी मला त्या वर्गाला येणं भाग पाडलं.

सामाजिक काम करताना कार्यकर्त्यांनी परिपूर्ण व्हावं यासाठी ते प्रयत्नशील असत. “इंग्रजांचा द्वेष ठीक आहे, पण इंग्रजीचा कशाला? ती भाषा गिरीश यायला हवी. तिला ओठात ठेवा. मानगुटीवर नको.” ते म्हणत.

किशाभाऊंचा उत्साह त्यांच्या वयागणिक वाढणारा होता त्यांनी मला अपरंपार स्नेह दिला. आमच्या वयातलं अंतर पावशतकापेक्षा अधिक, पण ते मोठे कधीच वाटले नाहीत. अगदी बरोबरीच्या नात्यानं, मित्रापेक्षाही अधिक जवळकीनं ते बोलतं, वागत, सल्ला देत. प्रसंगी कठोर होत.

पावती पाठवली न गेल्यास ते मला बोलावून घेत. समोर बसवून पावती लिहायला लावत असत. आभाराचं पत्र लिहायला सांगत. ते सर्व पाकिटात घालून कुणाला तरी त्वरित पोस्टात टाकायला लावत. माझं भडकणं, समस्यांना जावून भिडणं, त्यामुळे हे सर्व पावत्या पाठवणं, पत्र पाठवणं वेळेवर होत नसे. मला ते म्हणत, “गिरीश, हे तुझं बेचाळीस जातींचं काम काय बेचाळीस प्रकल्प करून थांबणार का? दोन-चार असे प्रकल्प कर की ज्याचा सर्वांना उपयोग होईल. आणि तू कुठवर करणार? तुला जे वाटतंय ते पाहणारा पुढे कोण? त्यासाठी कार्यकर्ता घडविणारं एक केंद्र कर. यमगरवाडी नुसती शाळा नकोस करू. कार्यकर्त्यांचं निर्मिती केंद्र होऊ दे. सेवेतून सेवेकरी तयार झाले पाहिजेत. त्यातून तयार होऊन पुढे चालविणारे आले पाहिजेत. ही बाहेरची माणसं फार काळ नाही चालणार.

अशाच एका महिला अत्याचार घटनेनंतर मी केलेली धावपळ त्यांना कळली. ते अस्वस्थ झाले. ते माझ्यावर खूप संतापले. मी त्यांना एवढं संतापलेलं कधीच पाहिलं नव्हतं. “तुझा आगीचा बंब होतोय.

तीन गोष्टी देत रहा. मान, दान, ज्ञान. हीच सुखाची, समाधानाची त्रिसुत्री.

तुझ्या भावना बरोबर आहेत. तू हे किती करणार? त्या यमगरवाडीकडे तुझं दुर्लक्ष होतय. आज ‘कोठेवाडी’ उद्या आणखी काही. ‘यमगरवाडी’ - ‘मगरसांगवी’ च्यापुढे तू जाऊ नको. कार्यकर्त्यांनी करावं. आपण जाणीव जागृतीचं केंद्र उभ करावं, कार्यकर्ते उभे रहावेत ते त्या त्या घटकातले. मला हे तुझं मान्य नाही. एकाची नीट व्यवस्था लागत नाही. त्यासाठी लागणारा पैसा उभा रहात नाही. ज्यांनी लक्ष द्यायला हवं ते देत नाहीत. आणि जे तूच करायला हवंय ते तूच करायला हवंस. उद्या हे सगळं बंद पडेल. ते चालणार नाही. हे उठसूठ पेपर वाचून घटनेच्या मागे पळणं आता बंद कर.”

किशाभाऊ बोलले ते खरं होत. पण मला ते त्यावेळी पटलं नाही. मी त्या क्षणी खूप संतापलो. पुढे मी काही दिवस त्यांच्याकडे गेलो नाही. त्यांचा दूरध्वनी माझा पाठलाग करीत होता. एकदा आबा अभ्यंकरांनी मला न सांगताच त्यांच्या घराकडे स्कुटर वळवली.

“वा... वा... आबा. आज तू खरं काम केलसं. ये गिरीश!” मग त्यांनी स्वतः दूध बनवलं. बिस्कीट समोर ठेवली. सफरचंद कापून ठेवलं आणि म्हणाले, “खूप दिवसांचा उपाशी आहे मी, काही सांग की यमगरवाडीचं. काय म्हणतात मुलं? आणि हो, तुला वेळ आहे ना आज

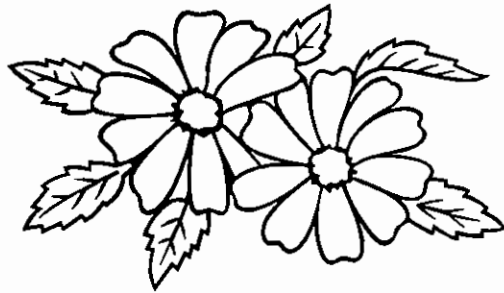
मग त्यांनी मधला काळ पुसून टाकला. भराभर अनेकांना दूरध्वनी केले. पुन्हा त्यांचा मायेचा हात माझ्या खांद्यावर पडला. काही वाचलेलं त्यांनी सांगितलं. त्यांच्या बोलण्यात ‘स्व’-रूपवर्धिनीच्या मुला-मुर्लीचं कौतुक भरभरून येत असे. कुणाचं कौतुक ते हातचं राखून ‘पुणेरी’ पद्धतीनं करीत नसतं. माझ्यासाठी त्यांनी अनेकजणांचा वाईटपणा

स्वीकारला. हे सर्व त्यांनी का केलं? किशाभाऊंनी आकड्यातच सांगायचं झालं तर वीस-पंचवीस लाख रुपये यमगरवाडी विषयाला मिळवून दिले आणि लाखमोलाची माणसं जोडून दिली. पुष्पाताई-संजय-ज्ञानेशसारखे असंख्य कार्यकर्ते जोडून दिले. हे सर्व करत असताना कशाचीही अपेक्षा धरली नाही. स्वतःच्या नावाची नाही. आभाराचीही नाही. अपेक्षा एकच. चिंता एकच. संघाची. हिंदुत्वाची. त्यांच्या प्रत्येक कृतीमागे हिंदुसमाजाच्या हिताचा विचार असे.

अर्धा एक कप कॉफी. पण त्यातून भटके-विमुक्तांच्या कामाला आकार आला. मोठ्या गप्पा नाहीत. आश्वासनं नाहीत. जो जोडायचा तो कायमचा आपला करून सोडायचा. किशाभाऊ गेले. मोठी पोकळी निर्माण झाली.

..... हे नक्कीच. पण असंख्य युवकांच्या मनात मातृभूच्या सेवेचे अंकूर फुलवून ते गेले. खांद्यावर हलकेच पडणारा त्यांचा आश्वासक हात जरी आता नसला तरी आधाराचे अनेक हात ते जोडून गेलेत.

(साप्ताहिक विवेकच्या सौजन्याने पुनर्मुद्रित)

तिरस्कारामुळे झालेली जखम स्मितामुळे भरून निघते - शेक्सपीअर

सीमेवरील सैनिकांच्या सहवासात

प्राणांची बाजी लावून देशाच्या सीमांचे रक्षण करणाऱ्या सैनिकांच्या सहवासात काही तास रहाण्याची संधी वर्धिनीच्या वर्धक-वर्धिका व युवक-युवती कार्यकर्त्यांना यावर्षी प्राप्त झाली.

‘स्व’-रूपवर्धिनी, जन्मदा प्रतिष्ठान या दोघांनी मिळून विविध पुण्यात मुक्कामी असलेल्या सैनिकांसाठी ‘एलओसी कारगिल’ या चित्रपटाचा एक खेळ आयोजित केला होता. शनिवार दि. १० जानेवारी रोजी पुण्यात नव्याने सुरू झालेल्या ‘ई-स्केअर’ या चित्रपटगृहात हा खेळ आयोजित केला होता. या खेळाचे वैशिष्ट्य म्हणजे या चित्रपटाचे दिग्दर्शक श्री. जे. पी. दत्ता, या चित्रपटातील काही अभिनेते या खेळासाठी मुद्दाम उपस्थित होते. पण त्याहीपेक्षा महत्त्वाचे म्हणजे कारगिल युद्धात अतुलनीय पराक्रम

गाजवलेल्या गुरखा रेजिमेंट या तुकडीचे वीरचक्राने सन्मानित झालेले कर्नल ललितराय व त्यांच्या बरोबर प्रत्यक्ष लढलेले या रेजिमेंटमधील काही सैनिक या खेळाला विशेष निमंत्रित म्हणून उपस्थित होते. आलेल्या सर्व सैनिक व अधिकाऱ्यांचे वर्धिनीच्या वर्धिकांनी कुंकूम तिलक लावून स्वागत केले. तसेच सैन्यदलाच्या घोषानेही त्यांचे स्वागत केले. या चित्रपटगृहाच्या बाहेर काही बंकरस उभे केले होते. विमानभेदी तोफगाड्या उभ्या केल्या होत्या. एकूण वातावरण युद्धभूमीसारखे निर्माण केले होते. या वातावरणनिर्मितीमुळे या चित्रपटगृहात आलेल्या सर्वांना एक आकर्षण निर्माण झाले होते. पाकिस्तान विरुद्धच्या या युद्धात जप्त केलेल्या अनेक वस्तूंचे प्रदर्शन चित्रपटगृहात सर्वांसाठी मांडले होते. कारगिल युद्धात पराक्रम गाजवलेले कर्नल ललितराय व त्यांच्या गुरखा रेजिमेंटमधील काही सैनिकांचा तसेच या युद्धाच्या पार्श्वभूमीवर तयार केलेल्या एलओसी कारगिल या चित्रपटाचे दिग्दर्शक श्री. जे. पी. दत्ता, अभिनेते सुदेश बेरी, विक्रम सलुजा यासारख्या उपस्थितांचे कौतुक करण्यासाठी सदर कमांडचे प्रमुख लेफ्ट. जनरल श्री. सतीश सातपुते हे प्रमुख अतिथी म्हणून उपस्थित होते. ❀ ❀ ❀

तुम्हारी कोखसे जनम लेने, माँ मै फिरसे आऊंगा ।

रौप्यमहोत्सवी वर्षानिमित्त नेताजी सुभाषचंद्र जयंतीच्या दिवशी एका विशेष कार्यक्रमाचे आयोजन वर्धिनीने केले होते. कारगिल युद्धातील पराक्रमामुळे वीरचक्राने सन्मानित कर्नल ललितराय यांच्या

व्याख्यानाचा कार्यक्रम. महाविद्यालयीन युवक-युवतींसाठी वर्धिनीच्या वतीने ठरवण्यात आला होता. आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय व जन्मदा प्रतिष्ठान हे या कार्यक्रमाचे सहसंयोजक होते.

मनाला कितीही धावू द्या. जिभेला मात्र आवर घाला.

या कार्यक्रमाला अठराशे महाविद्यालयीन विद्यार्थी उपस्थित होते. प्रा. श्रीमती जोग यांनी रचलेला कारगिल युद्धावरील पोवाडा मॉडर्न महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी सादर केला. आबासाहेब गरवारे महाविद्यालयातील एक विद्यार्थी श्री. उमेश खंडेलवाल यांनी ‘तुम्हारी कोखसे जनम लेने, माँ मै फिरसे आऊंगा’ ही कारगिल युद्धावरील कविता सादर करून उपस्थितांना हेलावून टाकले. कर्नल ललितराय यांच्या पत्नी सौ. संजु ललितराय याही या कार्यक्रमाला उपस्थित होत्या. सैनिकांच्या आणि सैन्यअधिकार्यांच्या कुटुंबियांच्या समाजाकडून काय अपेक्षा असतात याविषयीच्या नेमक्या भावना त्यांनी या प्रसंगी प्रकट केल्या. सौ अपर्णा केळकर यांनी सादर केलेल्या

‘ऐ मेरे वतन के लोगो’ या गीताने कार्यक्रमाचे वातावरण भारावून गेले. याच वातावरणात कर्नल ललितराय बोलायला उभे राहिले तेव्हा उपस्थितांनी टाळ्यांच्या प्रचंड कडकडाटात त्यांचे स्वागत केले.

उपस्थितांचा हा नेमका मूड पकडून कर्नल ललितराय यांनी कारगिल युद्धाची पार्श्वभूमी, या युद्धातील सैनिकांचे अभिमान वाटावा असे अनेक प्रेरणादायी प्रसंग, सैनिकांची मनःस्थिती या विषयी आपले प्रत्यक्ष अनुभव सर्वासमोर ठेवले. हे युद्ध किती अवघड होते याची कल्पना त्यांच्या बोलण्यातून तसे त्या संदर्भातील काही छायाचित्रे पाहून उपस्थितांना

पाहून येत होती. देशवासियांकडून, विशेषतः तरूणांकडून सैनिकांच्या काय अपेक्षा आहेत या भावना त्यांनी थेट शब्दात व्यक्त केल्या. त्या अपेक्षांना मिळणारा घोषणांचा प्रतिसादही अतिशय उत्स्फूर्त असाच होता.

रात्रीचे दहा वाजून गेले तरी ना कोणी जागेवरून हालले, ना कर्नलसाहेब बोलायचे थांबले. रात्री साडेदहा

कार्याध्यक्षांकडून स्वागत

वाजता संपूर्ण वंदेमातरम् गीताने या कार्यक्रमाची सांगता झाली. कर्नल ललितराय यांची सही मिळविण्यासाठी, त्यांच्या पाया पडून पराक्रमाला अभिवादन करण्यासाठी आणि मला सैन्यात जायचं आहे मला मार्गदर्शन कराल का? अशी विचारणा करण्यासाठी उपस्थित तरूणांनी त्यांना जवळपास एक तास गराडा घातला होता. अत्यंत भारावलेल्या मनःस्थितीत सर्वजण रात्री उशीरा कार्यक्रमाच्या ठिकाणातून बाहेर पडले.

* * *

आत्तापर्यन्त आपण पुष्कळ रडलो; पुरे आता ते रडणे. आता स्वतःच्या पायावर उभे राहून मनुष्य बना. - स्वामी विवेकानंद

कर्मल ललितराय वांच्या व्याख्यानाच्या आधी आबासाहेब गरवारे महाविद्यालयातील एक विद्यार्थी श्री. उमेश खंडेलवाल यांनी युद्धभूमीवरील सैनिकाची नेमकी मनःस्थिती वर्णन करणारी एक कविता सादर करून कार्यक्रमाचे वातावरणच भारूज टाकले होते. ती कविता येथे देत आहोत.

माँ मै फिर आऊँगा ।

क्षमा करना माँ, जो देरसे लिख रहा हूँ चिट्ठी ।
पर क्या करूँ? खतरे में थी देश की आज मिट्टी ॥

लाडला तुम्हारा अभी हुआ है रण में घायल,
देख उसकी शूरता, खुद शत्रु भी हुआ है पागल ।
खेल खून की होली, आज मैं दिख रहा हूँ प्रलयंकर,
उसी रक्त से लिख रहा हूँ, ये पत्र अंतिम समझ कर ।
तुम्हारी कसम थी माँ मैं ना एक इंच पीछे हटा हूँ,
माँ तुम्हे दिया था वचन, देख आज इंचो में कटा हूँ ॥

कहना बापू सें, पितृक्रण, ना मैं भर पाया,
इच्छा थी उनकी, पर ना में चिताग्नी दे पाया ।
बचपनमें आसमाँ छुआ, कंधोपे उनके खड़े होकर,
आज अंतमेंभी चलना पडेगा, उनकेही कंधोपे
सोकर ।
पर हाँ ! आशिष उनका जरूर रंग लाया है,
शत्रु की गोलियों को मैंने सीने पर ही खाया है ॥

कहना भाई से गोली जब बाहो में आ समायी,
उस वक्त मेरे भाई, तेरी ही याद मुझे आयी ।
अनुज विश्वास रखना, मैं ना थककर पडूँगा,
जबतक है साँस का चलना, देश की रक्षा करूँगा ।
अब तुम्हीं को सौपता हूँ, बहन का ध्यान रखना,
मैं रहूँ ना रहूँ सहीं, पर उसे मेरा प्यार देना ।
बोल देना रक्षाबन्धन का पर्व जब भी आयेगा,
भाई अंबर में नजर, आशीष देता आयेगा ॥

कहती थी ना माँ तुम, एक बहू तुम्हे लानी है,
शादी करने जा रहा हूँ, सामने दुल्हन मृत्यू की बैठी है ।
छा रहा है सामने मेरे, अब आँखोंके अंधेरा,
पर उसी में दिख रहा है मुझे अब नूतन सवेरा ।
यह ना सोचना माँ मैं, चिरनिद्रा लेने जाऊँगा,
तुम्हारी कोख से जन्म लेने, माँ मैं फिर से आऊँगा ॥

उमेश बाळकृष्ण खंडेलवाल

(आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय, पुणे)

आज आपल्याला सर्व क्षेत्रात 'माणूस' निर्माण करणारे शिक्षण हवे आहे. - स्वामी विवेकानंद

'स्व'-रूपवर्धिनी

कार्यवृत्त २००४

सामान्यातील असामान्यत्व

(रविवार दि २१ मार्च २००४ रोजी वर्षारंभ उपासना कार्यक्रमाला प्रमुख मार्गदर्शक म्हणून राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे अखिल भारतीय संपर्कप्रमुख हस्तिमलजी उपस्थित होते. त्यांच्या मार्गदर्शनाचा वृत्तांत.)

मोठ्या उद्देशपूर्तीसाठी छोटा स्वार्थ सोडावा. कुटुंबाच्या हिताचा विषय असेल, तेव्हा व्यक्तीच्या स्वार्थाला दूर ठेवावे. 'जनपदा'च्या हिताचा विषय असताना कुटुंबाचा त्याग करावा आणि देशहितासाठी 'जनपदा'चा त्याग करावा असे आपल्या देशाची परंपरा सांगते.

आपल्या देशाच्या मातीचा कण माथी लावल्यावर जाणवेल की, या मातीच्या कणाकणात पराक्रमी, त्यागी व्यक्तींची चरित्रे लपलेली आहेत. इतकी पराक्रमाची व त्यागाची मोठी परंपरा आपल्या देशाला लाभलेली आहे.

केवळ मोठी कर्तृत्ववान माणसंच त्याग, बलिदान करतात असं नाही; तर अगदी सामान्य माणसांनीही खूप मोठा त्याग व बलिदान केले आहे असं आपला इतिहास सांगतो. राजस्थानच्या इतिहासात डोकावलं, तर अशा किती तरी कहाण्या आपल्याला दिसतील.

पन्नादाईचं उदाहरण अत्यंत प्रेरणादायी आहे. पन्नादाई एक अत्यंत सामान्य महिला. राज परिवारातील

बालांचं संगोपन करणारी एक सेविका. पण तिलाही समाजाचे भले कशात आहे, याची जाणीव होती. महाराजांच्या गादीवर आक्रमण करण्याच्या इराद्याने राजवाड्यात शिरलेल्या आक्रमकाला महाराजांचा वारस छोटा उदयसिंह हवा होता. आक्रमकाच्या हाती छोटा उदयसिंह सापडला तर त्याची हत्या होईलच; पण ते मेवाडचेही दुर्भाग्य ठरेल याची कल्पना असलेली पन्ना, उदयसिंहाच्या रक्षणासाठी जीवाचे रान करते. छोट्या उदयसिंहाला ती एका छोट्या टोपलीत लपवून त्याच्या राजशय्येवर आपल्या स्वतःच्या मुलाला झोपवते.

आक्रमक तिच्या देखत तिच्याच पोटच्या पोराली युवराज समजून हत्या करतो. आपल्याच मुलाची हत्या पन्नादायी अत्यंत कठोरपणे पहाते, पण मेवाडचे भाग्य सुरक्षित ठेवते.

जेव्हा समाजातील छोट्यातील छोट्या व्यक्तीलाही कर्तव्याचे भान असते आणि त्याच्या मनात मोठ्यात मोठा त्याग करण्याचा भाव जागा होतो, अशा समाजाचे भाग्य उज्वलच असते.

'रुंदावत' हाडी राणीची कहाणी अशीच प्रेरणादायी आहे. एक सरदार विवाह करून येतो. हातावरची मेंदीही सुकली नव्हती; इतक्यात सूचना मिळते की सैन्याला घेऊन प्रस्थान करावे. औरंगजेब

देशातील दरिद्रनारायणांची व श्रमजीवी विष्णूंची पूजा करा. - स्वामी रामतीर्थ